



**"תיצרו יוזמות, תרוויחו עולמות":
חיזוק הקשר בין מגדל צדק לראש העין ותושביה**

אמיר רם

צוות המחקר:

נדב חזן

נועה בלוד

מנהל המחקר:

ד"ר ליאור לוין חן

דו"ח מחקר,

מוגש לגן לאומי מגדל צדק ולתחום קהל וקהילה במחוז מרכז
של רשות הטבע והגנים

אגף מחקר חברתי, חטיבת קהל וקהילה

רשות הטבע והגנים הלאומיים

אוגוסט 2023

תוכן העניינים

3	תקציר מנהלים
8	מבוא
8	רקע תיאורטי
10	מערך המחקר
11	ממצאים
11	1. שביעות הרצון של תושבי ראש העין ממגדל צדק
12	2. הקשר של התושבים אל מגדל צדק
13	3. הבדלים בתפיסות לגבי האופי הרצוי של מגדל צדק
15	4. גורמים המרחיקים את תושבי ראש העין ממגדל צדק
15	4.1 עלות הכניסה למגדל צדק ודרישת התשלום מהתושבים
17	4.2 דרכי ההגעה לאתר
18	4.3 אי התאמה לתנאי מזג האוויר ומחסור במוקדי משיכה
19	4.4 פערי מידע
21	4.5 ניכור בקרב התושבים כלפי האתר
23	5. מערכת היחסים בין צוות האתר לעירייה ולבעלי תפקידים בעיר
25	המלצות
25	שאלות מקדימות
25	עקרונות מנחים לחיזוק הקשר בין מגדל צדק וראש העין
26	המלצות אופרטיביות לחיזוק הקשר בין מגדל צדק וראש העין
27	1. המלצות בנושא עלות הכניסה לאתר והכניסה המזרחית לאתר
27	2. יצירת מוקדי משיכה נוספים בהתאמה לרצונות התושבים
28	3. קידום שיתופי פעולה בין האתר והעיר
32	4. צעדים לשיפור התקשורת עם התושבים וצמצום פערי המידע
33	5. הנכחת הקשר בין מגדל צדק לראש העין באתר עצמו
33	6. המלצות נוספות
33	סוגיות לבחינה נוספת וסיכום פרק ההמלצות
37	מקורות
39	נספחים

תקציר מנהלים

מחקר זה עוסק בקשר בין גן לאומי מגדל צדק והעיר ראש העין. מטרת המחקר היא לברר כיצד ניתן לחזק את הקשר בין האתר לעיר ולתושביה. המחקר הוזמן על ידי ד"ר איל מיטרני, ממונה תחום קהל וקהילה במחוז מרכז של רשות הטבע והגנים, ואורי קייזר, מנהל גן לאומי מגדל צדק.

מגדל צדק הוא גן לאומי שבתחומו שרידי ישוב יהודי מתקופת בית שני ומצודה צלבנית החולשת על דרך הים ההיסטורית. בסמוך למצודה פועלות מחצבות מגדל צדק, שסיפורן שזור בקורותיה של ההתיישבות היהודית בארץ ישראל בימי המנדט הבריטי. לאחר הקמת המדינה הוקם בסמיכות למצודה מחנה לעולים מתימן. על בסיסו של המחנה קמה ראש העין, עיר המונה כיום כ-75,000 תושבים. שכונותיה הדרום-מערביות של העיר נושקות כיום לגן הלאומי.

בשנת 1994 הוכרז מגדל צדק והשטח שסביבו כגן לאומי, וב-2005 נוספו אליו שטחים נוספים מתחום השיפוט של ראש העין. בשנת 2016 החלו עבודות שיקום ושחזור של המצודה וסביבתה, ובמרץ 2021 נפתח האתר לציבור הרחב בתשלום. במקביל לפתיחתו המחודשת של מגדל צדק כגן לאומי נשמעו קולות מצד תושבי ראש העין, אשר ביטאו חוסר נחת מהקשר הקיים בין האתר לתושבים. המחקר הנוכחי נועד לברר לעומק את הקולות הללו ואת הרקע להן, ולהתוות דרכים אפשריות לפעולה על מנת לחזק את הקשר בין האתר לבין העיר.

המחקר הנוכחי מצטרף אל ספרות מחקרית ענפה העוסקת במערכת היחסים בין אתרי טבע ומורשת לקהילות הסמוכות להם. הנחת המוצא היא שלסמיכות זו מגוון השפעות והשלכות, ומכאן הצורך בבחינה לעומק של מערכת יחסים זו, הן מנקודת המבט של הקהילות ותושביהן, והן מנקודת המבט של האתרים ועובדיהן. זאת מתוך השאיפה לחזק את הקשר בין הצדדים, באופן העונה על צרכי התושבים ורצונותיהם, אך גם נמצא בהלימה לערכים ולמטרות אותם האתרים מיועדים לקדם.

מערך המחקר כלל שילוב בין מספר שיטות:

- **מיפוי** יישובי של ראש העין, במטרה להעמיק את ההיכרות עם העיר וללמוד על הצרכים והרצונות של התושבים ועל הסוגיות המעסיקות אותם ואת העיר בימים אלה.
- **ראיונות** עם תושבים, בעלי תפקידים בעיר ועובדי רט"ג, במטרה ללמוד לעומק ומתוך מגוון נקודות מבט על הקשר בין מגדל צדק לראש העין. במסגרת המחקר נערכו 20 ראיונות.
- **סקר** עמדות שנבנה על בסיס המיפוי והראיונות שנערכו, במטרה לברר את עמדותיהם ותפיסותיהם של תושבי ראש העין ביחס למגדל צדק ולקשר בין האתר לעיר. הסקר הופץ במהלך חודש אפריל ברשתות החברתיות ובסיוע צוות האתר. 3137 תושבי ראש העין ענו על הסקר.

ממצאי המחקר מבוססים על חומרים מתוך המיפוי, הראיונות והסקר, והם מוצגים בחלוקה לחמישה נושאים מרכזיים:

1. **שביעות הרצון של תושבי ראש העין ממגדל צדק**: 21% מתוך התושבים שביקרו באתר בשנתיים האחרונות, ביטאו שביעות רצון רבה מאוד מהביקור באתר, 46% ביטאו שביעות רצון רבה, 25% ביטאו שביעות רצון בינונית, ו-8% ביטאו שביעות רצון נמוכה או נמוכה מאוד.

נתונים אלו חיוביים בסך הכול אך הם נמוכים בהשוואה לסקרי מבקרים שנערכו במגדל צדק במקביל למחקר הנוכחי.

2. **הקשר של התושבים אל מגדל צדק** : מתוך המחקר ניתן ללמד על החיבור של רבים מהתושבים אל מגדל צדק; 86% מהמשיבים לסקר תופסים במידה רבה או רבה מאוד את מגדל צדק כחלק בלתי נפרד מראש העין, ו-84% העידו כי חשוב להם במידה רבה או רבה מאוד שילדיהם יבקרו במגדל צדק וירגישו מחוברים אליו. החיבור של התושבים למגדל צדק התבטא גם בכוונותם להשתתף במחקר ולקחת חלק במפגשים עתידיים לחיזוק הקשר בין האתר והעיר בעתיד.

3. **הבדלים בתפיסות לגבי האופי הרצוי של מגדל צדק** : נמצאו הבדלים בתפיסותיהם של תושבי ראש העין את האופי העתידי הרצוי של מגדל צדק. את התפיסות שעלו במחקר ניתן לסווג על פי שישה טיפוסים מובחנים, והן נעות בין מטרות טבע ומורשת (מגדל צדק כ"שמורת טבע") למטרות בילוי ופנאי (מגדל צדק כ"פארק עירוני" או כ"קיסריה של ראש העין"). בנוסף, נמצאו הבדלים בין קבוצות סוציו-דמוגרפיות בעיר במידת התמיכה של חבריהן ביוזמות לחיזוק הקשר בין האתר והעיר. כך למשל, הורים לילדים צעירים נטו יותר לתמוך בהדרכות לילדים ופעילויות באתר כגון הופעות ופסטיבלים, בעוד שתושבים שאינם הורים לילדים צעירים נטו לתמוך בפתיחת האתר בשעות הערב ובהקמת מסעדה או בית קפה באתר. כלומר, ניכר שתושבי ראש העין מחזיקים בתפיסות מגוונות כיצד להפוך את האתר לרלוונטי יותר עבורם.

4. המחקר מלמד על מספר גורמים המרחיקים את תושבי ראש העין ממגדל צדק :

- עלות הכניסה למגדל צדק ודרישת התשלום מהתושבים : מתוך הסקר עולה שלמעלה ממחצית מהמשיבים (53%) תופסים את עלות הכניסה לאתר לתושבי ראש העין, המסובסדת באופן חלקי על ידי העירייה (10 ₪ ו-5 ₪ לילד) כבלתי-הוגנת במידה רבה או רבה מאוד. זאת לעומת 15% שתופסים אותה כהוגנת במידה בינונית, ו-33% שתופסים אותה כהוגנת במידה רבה או רבה מאוד. מתוך המחקר עולה שדרישת התשלום מפריעה במיוחד לתושבי העיר הוותיקים וילידי העיר, החשים כי דרישה זו מתעלמת מהחיבור ההיסטורי והרגשי שלהם למקום.

- דרכי ההגעה לאתר : רק 29% מהמשיבים לסקר הסכימו עם האמירה שההגעה למגדל צדק קלה ונוחה, לעומת 44% שהתנגדו לאמירה זו, ו-24% שהביעו עמדה ניטרלית. נראה כי הגורם העיקרי לכך הנו סגירת הכניסה המזרחית לאתר, מכיוון פסגות אפק. כניסה זו מופיעה במפות הרשמיות של האתר, אך בפועל היא פתוחה בין השעות 8:00-6:00 בלבד, לטובת פעילות ספורטיבית. שלא במפתיע, מצב זה מפריע במיוחד לתושבי פסגות אפק, המתגוררים בסמיכות לכניסה זו. לצד זאת ישנה גם ביקורת על העובדה שהכניסה הראשית לאתר מחייבת את התושבים לצאת מהעיר לכביש 444 על מנת להיכנס לאתר, ועל העדר תחבורה ציבורית העוצרת בקרבה לאתר.

- אי התאמה לתנאי מזג האוויר ומחסור במוקדי משיכה : תושבים רבים התייחסו לקושי לבקר באתר עקב החום השורר בו במרבית ימי השנה. הללו ציינו את הצורך בהצללה נוספת לאורך מסלולי ההליכה, ובהצבת ברזיות בנקודות נוספות באתר. כמו כן עלה הצורך בהארכת שעות הפתיחה של האתר, על מנת לאפשר לתושבים לבקר בו גם בשעות אחר

הצהריים, שהן המתאימות ביותר לביקור מבחינת תנאי מזג ומבחינת פניות התושבים. בנוסף, נשמעה הטענה שדרושים מוקדי משיכה ועניין נוספים באתר, במיוחד למשפחות עם ילדים, וכי במצבו הנוכחי הביקור באתר "משעמם".

- פערי מידע: נראה כי קיימים פערי מידע בקרב חלק מהתושבים, הן לגבי אפשרויות הביקור באתר והן לגבי מידע הרלוונטי לתושבי ראש העין. חיזוק לכך מתקבל מתוך הסקר, ממנו עולה כי 61% מהתושבים אינם מודעים לפעילויות ולאירועים המתקיימים במגדל צדק. יש לציין בהקשר זה כי גם 43% מהמשיבים שהינם מנויי מטמון העידו כי הם אינם מקבלים עדכונים לגבי פעילויות ואירועים באתר.

- ניכור בקרב התושבים כלפי האתר: מתוך המחקר עולה כי מתפתחת תחושת ניכור בקרב חלק מהתושבים כלפי האתר וכלפי רט"ג, המפעילה את האתר. במהלך המחקר חזרה האמירה לפיה פתיחתו של מגדל צדק כגן לאומי יצרה נתק בין האתר לתושבים, ונראה שדרישת התשלום בכניסה לאתר וסגירת הכניסה המזרחית אליו מחריפים תחושה זו. במסגרת המחקר עלו התבטאויות ואמירות קשות מצד תושבים, ביניהן הטענה שהאתר "נלקח" ואף "נגנב" מתושבי העיר. מנקודת המבט של התושבים, הגורם עליו מוטלת האחריות העיקרית למצב זה הנו רט"ג.

5. מערכת היחסים בין האתר לעירייה והקשר עם מערכת החינוך: מן המחקר עולה שמתקיים קשר רציף בין מנהל האתר ללשכת ראש העיר ולשכת מנכ"ל העירייה, וכן שמתקיים קשר בין צוות האתר לבעלי תפקידים בעיר בתחום החינוך והקהילה, במטרה לקדם שיתופי פעולה. לצד זאת, מסתמנים קשיים בקשר עם חלק מבעלי התפקידים בעירייה, זאת בין השאר על רקע פערים בתפיסות לגבי אופי הקשר הרצוי בין הצדדים. בנוסף, ניכר שאילוצים תקציביים מקשים על מימושן של חלק מהתוכניות לחיזוק הקשר בין האתר והעיר. ביטוי בולט לכך הנו הקושי לקדם יוזמות משותפות עם מערכת החינוך בעיר בשל חסמים בירוקרטיים ותקציביים.

חלק ההמלצות נפתח במספר שאלות מקדימות, המחייבות בירור בפורומים הרלוונטיים ברט"ג. התשובות לשאלות הללו משליכות על האופן שבו יש לקרוא וליישם את ההמלצות לחיזוק הקשר בין מגדל צדק לראש העין:

- א) **מהי תמונת העתיד של גן לאומי מגדל צדק?** נדרשת הבהרה מצד רט"ג כיצד האתר צפוי להיראות בעתיד.
- ב) **מהו מעמדם של תושבי ראש העין במגדל צדק?** האם האתר הוא "של התושבים" או שמא מעמדם זהה לשל כלל המבקרים באתר?
- ג) **מה המשקל שיש לתת לקשר עם ראש העין בניהול האתר?** זאת על רקע ריבוי המשימות והמשאבים המוגבלים שבידי צוות האתר.

על בסיס ממצאי המחקר מובאים להלן חמישה עקרונות לחיזוק הקשר בין מגדל צדק לראש העין:

א. **הכרחי להשקיע מאמצים בחיזוק הקשר בין מגדל צדק לראש העין.** זאת הן מתוך הכרה בהשפעתו של קשר זה על הנעשה במגדל צדק, והן לאור חשיבותו של קשר זה עבור התושבים ובשל הפוטנציאל הטמון בחיזוק הקשר בין הצדדים.

ב. **נדרשת אמפטיה לתחושות התושבים, ומוכנות לתהליך ממושך.** זאת מתוך מודעות לכך שהקשר בין תושבי ראש העין ומגדל צדק השתנה באופן מהותי בעקבות פתיחתו המחודשת כגן לאומי, ומתוך תפיסה לפיה הקשר בין האתר לעיר הנו חלק בלתי נפרד מניהולו של הגן.

ג. **יש לראות בתושבי ראש העין שותפים למטרה ולמאמץ.** הן התושבים והן רט"ג חולקים רצון משותף: להפוך את מגדל צדק לרלוונטי יותר לחיי התושבים. מכאן שתושבי ראש העין אינם מהווים "קהל יעד" בלבד, כי אם שותפים למאמץ לחיזוק הקשר.

ד. **יש להכיר במגוון הרצונות והצרכים הקיימים, ולהתמקד בקידום המטרות המשותפות לרט"ג ולתושבים.** מתוך כך נובע שישנם צרכים ורצונות אותם מביעים התושבים, אשר אינם בהכרח בהלימה לערכי רט"ג ומטרותיה, או לאילוצים הקיימים בשטח.

ה. **יש לייצר נרטיב מובחן של מגדל צדק, ולהנכיח אותו בתקשורת עם התושבים.** על רקע ריבוי התפיסות בקרב תושבי העיר לגבי האופי הרצוי של האתר, יש להבהיר מהי תמונת העתיד של מגדל צדק מנקודת ראותה של רט"ג, ולהנכיח אותה בתקשורת המתקיימת בין צוות האתר והתושבים.

ההמלצות האופרטיביות לחיזוק הקשר בין מגדל צדק לראש העין כוללות שישה סעיפים מרכזיים:

1. **בנושא עלות הכניסה לאתר וסגירת הכניסה המזרחית:** מכיוון שמדובר בשתי סוגיות בעלות היבטים כלכליים ומשפטיים מורכבים, המלצתנו היא כי יש לקיים עליהן דיון נוסף, זאת מתוך ההכרה בחשיבות שיש להן עבור תושבי העיר, כפי שעולה ממחקר זה.

2. **יצירת מוקדי משיכה ועניין ופיתוח האתר בהתאמה לרצונות התושבים:** מומלץ לנקוט בצעדים נוספים להתאמת האתר לתנאי החום השוררים באזור, לרבות הצללה נוספת, הצבת ברזיות והרחבה של שעות הפתיחה של האתר מעבר למה שקיים כיום, על מנת לאפשר ביקור בו גם בשעות אחר הצהריים. כמו כן מומלץ לפתח מוקדי עניין ומשיכה נוספים, הן בהיבט של מתקנים ותשתיות באתר, והן בהיבט של פעילויות ואירועים למשפחות עם ילדים.

3. **קידום שיתופי פעולה בין האתר והעיר:** מפורטות הצעות לשיתופי פעולה עם מוסדות ועם התארגנויות חברתיות בעיר. במיוחד מושם דגש על שיתוף פעולה עם מערכת החינוך, ועם אוכלוסיית הגמלאים, באמצעות המרכזים הקהילתיים המעניקים להם שירותים. כמו כן מוצע לגבש קבוצות עבודה לשם קידום תחומי עניין משותפים לתושבים ולצוות האתר, כגון איכות הסביבה, חינוך, פעילות גופנית ועוד. לבסוף, מוצע לפעול ליצירת מסורות מקומיות נוספות על אלו שקיימות היום. אלה יכולות לפנות אל כלל ציבור המבקרים, או באופן ספציפי אל תושבי ראש העין, בהתאם לכללים הנהוגים ברט"ג.

4. **צעדים לשיפור התקשורת עם התושבים וצמצום פערי המידע:** על רקע הנתק אותו חשים חלק מהתושבים ביחס למגדל צדק, חשוב לפעול לשיפור התקשורת בין צוות האתר לתושבים ולחיזוק האמון ההדדי. מפורטות המלצות שונות לחיזוק ערוצי התקשורת הקיימים בין האתר והתושבים, זאת במטרה להעשיר את הידע של התושבים לגבי אפשרויות הביקור באתר, ולחבר אותם לנעשה בו.

5. הנכחה וויזואלית או פיזית של הקשר בין מגדל צדק לראש העין באתר : מומלץ להנכיח באופן וויזואלי ופיזי את הקשר הקיים בין האתר לעיר, למשל על ידי יצירת שילוט באתר המוקדש להקמתה של ראש העין לאחר מלחמת השחרור, בנקודה הצופה על העיר ומתאימה לכך.

המחקר נחתם במספר סוגיות נוספות שעלו במהלכו ומצריכות דיון נוסף בפורומים הרלוונטיים של רט"ג. אלו כוללות את האפשרות להקים מחדש את ועדת ההיגוי המשותפת למגדל צדק וראש העין, הצורך בחידוד תיאוריית העבודה לניהול הקשר בין אתרי טבע ומורשת לבין קהילות סמוכות, החשיבות שבהפקת לקחים מהמקרה של מגדל צדק וראש העין, והמשמעויות של נוכחותה של רט"ג ברשתות החברתיות המקוונות. כמו כן מוצגת טבלה המסכמת את פרק ההמלצות.